

Кириленко Н. І.,

доцент кафедри української літератури

Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

ІСТОРИОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ БУТТЯ У ТВОРАХ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО

Анотація. У статті аналізуються твори поета 2 половини ХХ століття Миколи Вінграновського, в яких розкриваються конкретно-історичні та загальнолюдські проблеми, проекція їх на сучасність, значення текстів для актуальних запитів сьогодення та майбуття української нації, українського народу, зокрема, звертається увага на історичний роман «Северин Наливайко» та вірші «Остання сповідь Северина Наливайка», «Ніч Івана Богуна», «Скіфська коліскова» та ін. Розглядаються особливості авторської інтерпретації історичних подій та героїв як рушіїв історії, своєрідність розкриття неперервної ходи історії, та її значення для сучасного розвитку Української держави, українського народу. Особливу увагу звернено на концепцію людиноцентризму, гуманізму, як головну в історіософії поета.

Ключові слова: історіософія, поетика, сучасність, нація, міфологія, менталітет, образ.

Постановка проблеми. Сьогодні, як ніколи, постала проблема критичного огляду вітчизняної історії, часу, коли формувалися національний характер, свідомість, загальнолюдські цінності українців. Твори письменників другої половини ХХ століття позначені інтересом до історії України, проблем націотворення, мотивів національного визволення. Світогляд Миколи Вінграновського формувався в часи, коли актуальними були проблеми історичної пам'яті, звернення до фольклору, міфології.

Актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю в науковому й системному осмисленні історичних творів М. Вінграновського, враховуючи сучасні підходи аналізу.

Творчість Миколи Вінграновського досліджували Ю. Барабаш, І. Дзюба, М. Ільницький, А. Макаров, В. Моренець, М. Слабошпицький, І. Світличний, В. Дончик, Т. Салига, М. Суліма, В. Базилевський, А. Макаров, В. Моренець, Л. Тарнашинська, Т. Бахрїарова, С. Антонішин, Л. Кужільна та ін., але цілісного дослідження з нашої проблеми бракує.

Л. Тарнашинська пише: «Письменник виробляв власну поетичну культуру, що виростала на його культурі почуттєвій, естетичній, родовій, ментальній – остання була повною мірою обумовлена тими етнопсихологічними чинниками, які й формують українську ментальність, специфіку поетичного мислення. Син степу і моря, він зумів синтезувати в своєму поетичному баченні всю Україну – від просолоного Сиваша до найменшої річечки» [4, с. 28].

Мета нашої розвідки – характеризувати особливості історіософської концепції буття в художньому осмисленні Миколи Вінграновського. Завдання статті – виявити домінантні мотиви й образи творів М. Вінграновського на історичну тему, їх новизну; проаналізувати відображення драматичних суперечностей буття в історіософських творах автора; дослідити проекцію історичних творів М. Вінграновського на сучасність.

Виклад основного матеріалу. Українська історія посідає важливе місце у творчому доробку шістдесятника Миколи Він-

грановського. Звертаючись до історії, поет шукав першовитоки духовності українського народу, його джерела. У збірці «Атомні прелюди» бачимо єднання історії й сучасності, пізніше творчість автора еволюціонувала і набула драматизму й психологізації. Історія та людина в ній, її місце, її роль закладені в циклі «Вінок на березі юності»: «І встигну я до тих часів дожити, / Коли в польоті вічному Земля / навчиться вже собою володіти» [1, с. 45].

Микола Вінграновський був захоплений козацькою стихією, романтизував її. Про козаччину як історико-національне явище пише він у творах «Ніч Івана Богуна», «Остання сповідь Северина Наливайка». Давньоруській добі присвячено поезії «На Псло, на Воркслу, на Сулу...», «Скіфська коліскова». Захоплення козаччиною відчутне в поезії «Ніч Івана Богуна», де змальовуються страшні картини кривавої битви козаків із татарами, звучить ідея безглузості всіх воєн. Богун у вірші змальований мужнім воїном, якому краще вмерти, ніж мати «півсвободи» чи «півжиття»: «І никає помазаником Божим / Півправда, півсвобода, півжиття» [1, с. 67]. У минулому поет бачить сьогодення й майбутнє: «З ножів і душ, де голо і де кволо, / В осліпленій сльозами сліпоті / Такає воля, дух її і слово» [1, с. 68].

Саме переплетіння реалій минулого й сучасності, осмислення важливих потреб доби через минуле характерні для творів митця.

Автор удаю синтезував історію і сучасність, часто протиставляючи їх: «Одним займаємось, що ставимо свічки, / Та гордо плачемо, та «Заповіт» співаєм, / Співаєм тяжко так, що наче залюбки» [1, с. 68]. Ця іронія стосується нас, наших сучасників, які весь час плачуть, згадують волелюбних ватажків, а самі нічого не роблять.

Частиною духовності українців, їх зреалізованоті виступає в Миколи Вінграновського образ Дніпра – живодайного джерела й початку чогось величного, вічного, нескінченного. Та сьогодні іронічно звучать слова автора: «Дніпро утік – осталась лиш вода» [1, с. 76].

Твір побудовано на контрасті: руйнація й оптимізм, оповитий духом волі: «Ми знаємо, куди йдемо, / Як наші ночі йдуть за днями, / І України знамено / Кричить і горбиться за нами» [1, с. 134]. Про духовне рабство, із пут якого ми ніяк не вирвемося, пише Микола Вінграновський: «...Прости мене... / Що не оспівував тебе, ридавши ридма, / А бив тебе у зуби за покірність, / За сліпоту, за гумовий хребет» [1, с. 123].

Символом нескореності, козацької звияги виступає у творах Северин Наливайко. Цей образ є суперечливим в історії. Пантелеймон Куліш («История воссоединений Руси»), В. Антонович («Про козацькі часи на Україні») писали про нього як «ватажка волоцюг», «дикой анархії», яка лише грабувала заради своєї вигоди. М. Голубець («Велика історія України») писав про «сміливі рейди» полководця до шляхтичів. С. Леп'яко («Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні») по-новому осмислив роль гетьмана в

українській історії, вказуючи на соціальні причини його дій. У М. Вінграновського своє потрактування цього історичного діяча. Йому автор присвятив вірш «Остання сповідь Северина Наливайка» та історичний роман «Северин Наливайко».

«Ми починаєм битву за Україну. / ...Ми на Україні хворі Україною, / На Україні в пошуках її... / Не зречемося себе, поранених синів, / Коли й побачимо в кривавищі за волю, / Що наш народ вже тереном зацвів» [1, с. 156], – пише поет у вірші «Остання сповідь Северина Наливайка». Пише про ватажка XVI століття, а ми в кожному рядку відчуваємо події сьогодення: криваву битву за Україну, за свободу, понівечених синів і жевріючи надію, що вітчизна, як неопалима купина, ще «зацвіте тереном». Але так уже історично склалося, що незалежність нам дається кров'ю, стражданням і смертю краших синів нації.

У творі порушену вічну проблему – проблему зради. Вона сьогодні також актуалізувалася. І, хтозна, що страшніше: зовнішні вороги, чи внутрішні запроданці: «В суцільних ворогах пройшли роки-рої... / Руїна захлиналася руїною...» [1, с. 156]. На цьому тлі зростала національна ідея, ставши «...у структурі українського менталітету універсально-своєрідною, цементуючою субстанцією» [5, с. 31].

Історична пам'ять – основа нації, бо без осягнення її уроків важко рухатися вперед: «Як минеться усе! І дурень той, хто зміни / Незмінно заміня вчорашнім днем без змін. / Народ в путі...» [1, с. 177]. У творах М. Вінграновського відтворено етнопсихологічні особливості наших предків, їх внутрішній світ, почуття, ідеали, переконання. Однією з головних категорій виділено категорію серця. Проте, як вважає Т. Салига, «ця сердечність не мляво-розчулена, а афективно-вольонтактивна, тобто пройнята емоціями і почуттями та врегульована вольовими діями. Вектор її спрямовано у «простір раціональний, що вимагає зосередженості розуму, жадає сприйняття в інтелектуальному вимірі» [3, с. 9]. І це дуже відчутно в творах на історичні теми, де розкриваються ментальні особливості різних представників українського народу.

Актуальним сьогодні для перепрочитання видається роман «Северин Наливайко», який за поетикальними особливостями можна віднести до химерних творів із елементами міфології, фольклору, фантастики та гумору. Не реальність, а вимисел і домисел стають основою твору. Реальність і фантастика тісно переплітаються й створюють цілісний твір, у якому показано причини поразок і трагедій українського народу, витоки зради й запроданства, вірності присязі Україні, початки формування національної свідомості. І. Дзюба бачить у творі елементи пригодницького жанру, історичної хроніки, навіть шахрайського роману й світової екзотики, але в органічній єдності.

Якщо говорити про збірний образ українського козацтва, то він ґрунтується на народно-міфологічних уявленнях наших предків. Козаки – вільнолюбиві, сміливі, веселі, справжні патріоти, кмітливі, завжди на коні, із шаблею, цінують козацькі звичаї, ліричні, щирі, шанобливі, живуть у гармонії з природою. «... у неспинному русі до любові і волі, задихані й мокрі, бігли люди і коні...» [1, с. 395], – так захоплено описує військо Наливайка автор.

Д. Яворницький у книзі «Із української старовини» писав про винахідливість, як одну з рис козаків. Це описує й М. Вінграновський у епізодах про маскування козаків, винайдення нової зброї, вміння вести бій, блискавичне зникнення й появу в несподіваних місцях (П'ятки, Очаків). У творі багато гумористичних сцен (уява Януша Острозького під час засідки, любовні

бажання Наливайка у відповідальний момент, чи Галі, яка заради кохання ладна кинути послухництво, незрозуміла поведінка Петра Жбура – покора й помста кривдникові).

І в той же час автор звертає увагу на слабкі місця українських козаків: невміння згуртуватися, анархізм, переважання особистих інтересів над спільними, емоцій над розумом, мало-розвинені інстинкти самозбереження нації: «відсутність національної державотворчої свідомості, оте бродіння в головах, при якому двоє українців утворюють три політичні партії. Звідси брак однотайності, кидання з одного кута в інший під впливом настрою» [3, с. 147]. Про негативні риси йдеться у моментах, коли козаки не хочуть простити помилки Северину Наливайкові, який доказав свою вірність діями, знищують коней, щоб не достались один одному, кидають жінок у степу гинути, щоб не брати на Січ і, врешті-решт, піднімають один проти одного зброю у той час, коли треба об'єднатися проти зовнішнього ворога: «Шаблі й ціпи, лопати, коси та ратища, все, що призначалося бити поляків, пішло бити своїх. Ні розпач і квиління дітей, ні благання та прокльони жінок не зупинили ні тих, ні тих. Знесені голови та відчухнуті руки летіли над табором, як під час бурі чи смерчу, і спину їм не було...» [1, с. 396]. Ось ця роздвоєність українського характеру, відсутність державотворчої свідомості, гордість призвела до руйнації нації. Внутрішній ворог виявився сильнішим і нещаднішим за зовнішнього.

Проблема роздвоєння українця простежується у образах Северина Наливайка та пасивного козака Григорія Лободи (хоча історія по-різному трактує це образ), якого автор вважає причиною смерті Наливайка. Про трагедійну смерть Лободи під час бійки козаків писав Д. Яворницький. Але Микола Вінграновський нікого не засуджує, не повчає, лише підводить нас до певних висновків.

Портретні характеристики персонажів також відповідають фольклорним уявленням. Узяти хоча б гіперболізований, навіть романтичний образ Наливайка, поданий через сприйняття інших осіб: «обличчя у вашого гетьмана від Бога. Таких облич я не бачив [1, с. 203], (євнух Назар). Або ж: «... пальці у Наливайка були прями, тонкі і гнучкі, як на картинах у стародавніх китайців, а самі кисти довгі, широкі й також тонкі, ніби народжені для боріння і шаблі» [1, с. 267]. Детально, психологічно переконливо відтворено душевні переживання Наливайка та його сотні, які змушені воювати проти своїх співвітчизників: «Наливайківці мовчки хнюпилися у сідлах, дивилися по боках, ховали один від одного очі. Наливайко відчував: одне його слово і сотня відразу ж, не роздумуючи, розвернеться і поскаче назад до Острога. Та сотня і Наливайко знали, що він цього слова не скаже, бо князів наказ був наказом. Тому наливайківці і їхнього сотника так лихоманило – вони йшли бити своїх» [1, с. 62]. «Мені би таких!» [1, с. 206] – думав про нього польський воєначальник Жолкевський. І це найпереконливіший аргумент: ворог захоплюється противником.

Портрет, внутрішні роздуми, промови героя проектується сьогодні на сучасність, інтерпретують найсуттєвіші риси українського буття, історичні реалії та перспективи.

Цікаво виписані й інші образи твору (Петро Жбур, Петро Конашевич, Яків Шийка, полковник Шаула, джура Семен Оливка), яким симпатизує автор. Та є інші – зрадники, запроданці, байдужі чи зовнішні вороги. Зовнішніми ворогами у творі виступають Польща та Туреччина. Хоча незримо присутня й Московія, яка «вариться у собі». Польські інтереси на землях України відстоює «вірний і талановитий пес» гетьман

Станіслав Жолкевський, який, із одного боку, ненавидить Северина Наливайка: «Республіки захотілось?! Я тобі, Наливайку, дам республіку, і таку, що згадуватимеш у ста поколіннях!» [1, с. 297], а з іншого – захоплюється Наливайком, цінує його як освіченого ватажка, бачить у ньому рівного собі. Польщі служить і Януш-Іван Острозький – із роду Данила Галицького, внука гетьмана Костянтина Острозького, сина Василя Острозького, які так багато зробили для України. Та Януш добровільно вибирає католицизм і бореться проти своїх братів, уважаючи їх рабами й лайдаками. Образ Януша – своєрідна модель зради вірі, роду. Це трагедія роду, трагедія народу.

Цікаво подана постать папського шпигуна – єзуїта Александра Комулео. Фанатизм цього католика-сексота страшний і жорстокий. Його головне призначення – на всіх доносити, всіх підозрювати, навіть себе, хоча сам він – боягуз. Якщо порівняти деталі портретної характеристики супротивників, то козаки змальовані віталістично й світло, портрет пастиря зразу ж відштовхує своїми ніякими очима, які ховаються за скельцями окулярів, «зашнурованими» губами та язиком, який нагадував «жало гадюки».

Яскраво виписані сильні зовнішні вороги України – турки. Вони виконують роль руйнаторів, для них немає нічого святого. У той же час поет хоче довести, що є вічні речі, такі як мистецтво, які не мають кордонів, ворогів. Це показано за допомогою поезії. Кримський хан читає свої вірші українському гетьманові. Мистецтво – те, що може об'єднати навіть супротивників, які моляться різним богам. Пророчче, особливо сьогодні, під час російської анексії Криму звучать слова татарського поета Іслама Гірея: «Може колись, – не доведи, Аллах! – хтось отак само, як ми Україну, обдере, пожене і розжене по чужих землях і нас? І ми, розпорочені, понівечені й озлоблені духом, будемо жити поміж чужими людьми, наче той народ-сирота, і плакати, і проситись до себе додому, в Крим, а там на нашому місці і замість нас будуть сидіти вже інші люди...» [1, с. 287].

Висновки. Бачимо, що історія у творах Миколи Вінграновського показана через особистості. Концепція людиноцентризму, гуманізму – головна для поета. Це концепція буття, яка набирає світового масштабу. Історичний час показано через людські історії, людські душі. І, здається, всі події проходять перед нами, через нас, накладаються на сьогоднішній день, звучать актуально. Творцями історії є живі люди, люди свого часу, вони виражають національну самоідентичність. Герої творів діють реально чи умовно, вони саморозкриваються й відбиваються у свідомості читача. Історичні події проєктуються на сучасність, універсалізуються, відтворюючи українське буття. Ми відчуваємо нестримну ходу історії, свого народу, осмислюємо втрати й здобутки, отримуємо уроки, вчимося на помилках. Автор у своїх текстах філософськи осмислив історію, образи-архетипи нашого народу, в яких закодоване духовне обличчя нації, через історичні події, минуле проклав місток у сучасне й майбутнє.

На перспективу плануємо дослідити етнопсихологічні коди в поезії Миколи Вінграновського.

Література:

1. Вінграновський М. Вибрані твори : У трьох томах / М. Вінграновський – Тернопіль : Богдан, 2004.
2. Дзюба І. Історичний міф Миколи Вінграновського / І. Дзюба // Вінграновський М. Северин Наливайко : Роман : для ст. шк. віку. – К. : Веселка, 1996. – С. 5–12.
3. Салига Т. Поет – це слово. Це його життя... / Т. Салига // М. Вінграновський ; авт. передм. Т. Салига. – Тернопіль : Богдан, 2004. – Т. 1 : Поезії. – С. 5–54.
4. Тарнашинська Л. Вінграновський М. : «Все на світі з людської душі» : бібліографічний нарис; [сер. «Шістдесятництво: профілі на тілі покоління»] / Л. Тарнашинська. – К. : Смолоскип, 2006. – 106 с.
5. Фурман А. Психокультура української ментальності : 3-є наукове видання / А. Фурман. – Тернопіль : НДІ МЕВО, 2014. – 168 с.

Кириленко Н. И. Историсофская концепция бытия в произведениях Николая Винграновского

Аннотация. В статье анализируются произведения поэта 2 половины XX века Николая Винграновского, в которых раскрываются конкретно-исторические и общечеловеческие проблемы, проекция их на современность, значение текстов для актуальных запросов современности и будущего украинской нации, украинского народа, в частности, обращается внимание на исторический роман «Северин Наливайко» и стихотворения «Последняя исповедь Северина Наливайко», «Ночь Ивана Богуна», «Скифская колыбельная» и др. Рассматриваются особенности авторской интерпретации исторических событий и героев как двигателей истории, своеобразие раскрытия непрерывного хода истории, и ее значение для современного развития Украинского государства, украинского народа. Особое внимание обращено на концепцию человекоцентризма, гуманизма, как главную в историсофии поэта.

Ключевые слова: историсофия, поэтика, современность, нация, мифология, менталитет, образ.

Kyrylenko N. Historiosophical understanding of being in Mykola Vinhranovsky works

Summary. The works of 2nd half of twentieth century poet, Mykola Vinhranovsky, are under the authors analysis, proposed in article. Author focuses on works, which disclosed the specific historical and human problems, the projection to modernity, the importance for urgent requests of present and future of Ukrainian nation, Ukrainian people. Special attention is paid to historical novel «Severinn Nalyvaiko» and poem «The Last confession of Severyn Nalyvaiko», «Ivan Bohun'Night», «Scythian lullaby» and others. Attention is drawn to peculiarities of author's interpretations of historical events and characters as drivers of history, originality continuous disclosure march of history and its importance for modern development of Ukrainian state, the Ukrainian people.

Key words: historiosophy, poetics, modern, nation, mythology, mentality, image.